

Феодосій СТЕБЛИЙ

МОЯ СПІВПРАЦЯ з МИКОЛОЮ КРАВЦЕМ

Спомин

Доля звела мене з Миколою Кравцем у 1957 р., коли після закінчення аспірантури на кафедрі історії СРСР за спеціальністю “Історія України” у Львівському університеті ім. І. Франка я пройшов за конкурсом на посаду молодшого наукового співробітника відділу історії України в Інституті суспільних наук АН УРСР. М. Кравець на той час після закінчення аспірантури вже кілька років працював на науковій посаді у відділі (молодшим, згодом старшим науковим співробітником). Керівником відділу тоді був академік АН УРСР І. П. Крип’якевич, який незабаром передав цю посаду М. К. Івасюти. У відділі тоді працювали О. Карпенко, В. Грабовецький, С. Білецький, Г. Ковальчак, Ю. Сливка, П. Чуприна, Є. Яцкевич, Я. Дашкевич, до яких 1958 р. приєднався Я. Ісаєвич.

Оскільки мене прийняли до складу відділу з умовою опрацювання проблем історії радянського періоду, моїм першим плановим завданням було дослідження історіографії історії західних областей України в період соціалізму. Зробивши огляд наявної на той час ще дуже мізерної кількості публікацій на цю тему, на пропозицію М. Кравця та за згодою І. П. Крип’якевича я переробив його, додав передмову й опублікував у четвертому випуску збірника “З історії західноукраїнських земель” (1960) як матеріали до бібліографії з цієї проблеми.

Продовжуючи виконання умови про опрацювання проблематики радянського періоду, я підготував і опублікував дві статті про розвиток вищої освіти в західних областях України з 1939 по 1960 рр. у збірниках “З історії Української РСР”, випуски 6–7 (1962) і 8 (1963), поряд зі статтями М. Кравця про селянський рух у Східній Галичині у другій половині XIX ст. Згодом мені пощастило повернутись до дослідження історії селян Східної Галичини у першій половині XIX ст., започаткованого кандидатською дисертацією (1961), та іншої проблематики XIX ст.

У 1961 р. ми з І. Кравцем спільно опублікували в “Українському історичному журналі” (№6) рецензію на монографію Гербільського Г. Ю. “Передова суспільна думка в Галичині в 30-х–40-х рр. XIX ст.”.

Приблизно у той самий час мені довелось стати на захист М. Кравця, автора праці “Нариси робітничого руху в Західній Україні” (1961), якого історик І. Богодист звинуватив на сторінках газети “Радянська Україна” у плагиаті. Я пояснив збіг формулювань у публікаціях обох авторів використанням одного й того самого джерела і передав відповідне роз’яснення на вимогу Львівському обкому КПУ.

У 1958 р. померла працівниця відділу літератури Інституту суспільних наук Марія Мундяк. Її чоловік – літературознавець із Словаччини Михайло Мольнар – звернувся до керівництва Інституту з проханням підписати клопотання про надрукування

некрологу покійної. Підписав його М. Кравець, виконувач обов'язків секретаря партійної організації. Надрукований некролог з хрестом над текстом розвісили на стінах будинків Інституту. Поховано покійницю на Левандівці, де проживали її батьки, за християнським звичаєм та з участю працівників Інституту. Серед них був і я. Та керівництво партійної організації міста вчинило рейвах. Учасникам похоронкумуністам винесли догани. М. Кравця звільнили достроково з поста секретаря партійної організації.

У 1966 р. ми з М. Кравцем та Я. Ісаєвичем опублікували в “Українському історичному журналі” (№10) пропозицію відзначити 120-річчя революції 1848 р. в Галичині. У 1968 р. вдалось організувати у Львівському університеті з цієї нагоди республіканську наукову конференцію. В ній взяли участь відомі історики з Києва Ф. Шевченко, Г. Сергієнко, Л. Олійник, з Москви А. Смірнов, О. Орлик, львів'яни Г. Гербільський, С. Злупко, В. Борис, Г. Ковальчик, чернівчанин О. Пастух, іванофранківець Я. Мельничук. Мені довелось доповісти про український національний рух в Галичині 1848 р., а М. Кравцеві – “Іван Франко про революцію 1848–1849 рр.”.

На початку 1960-х років з ініціативи М. Кравця нам із ним та завідувачем відділу М. Івасютою пощастило відбутися з київським професором В. Голубуцьким екскурсією до Берестечка – місця кривавої битви під час національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст., оглянути терени боїв і переправи, живописні образи М. Івасюка та колекцію козацьких черепів. Зацікавлення цим історичним місцем спонукало мене згодом відвідати Берестечко ще з дружиною Софією, донею Галею та сестрою Стефанією з її дітьми.

У 1968 р. Інститут суспільних наук АН УРСР опублікував колективну монографію “Торжество історичної справедливості” у зв'язку з наближенням 30-річчя воз'єднання українських земель, висунуту Інститутом та Львівським університетом на здобуття державної премії. В ній на мою долю випало висвітлити історію визвольної боротьби народних мас західноукраїнських земель в кінці XVIII – першій половині XIX ст., а на долю М. Кравця – історію революційного руху на цих землях в другій половині XIX – на початку XX ст. Ще до її виходу верстку розкритикував у рецензії завідувач кафедри Львівського університету В. Осечинський. Вчена рада інституту 10 червня 1968 р. влаштувала обговорення цієї рецензії у його присутності і спростувала всі його звинувачення. Активну участь у дискусії взяли М. Кравець, Г. Ковальчак, Я. Ісаєвич, Ю. Сливка, М. Івасюта і я¹. Повернувшись до університету, В. Осечинський, за свідченням викладача Я. П. Товстухи, з люттю заявив на кафедрі, що він своїм виступом “розворушив осине гніздо... націоналістів”.

Взагалі в нас із М. Кравцем упродовж 11 років спільної праці в Інституті суспільних наук складались доброзичливі й довірливі, товариські взаємини. Бувало, ми зустрічалися сім'ями у нашій квартирі разом із ним та Г. Ковальчаком. Одного разу за ініціативою М. Кравця ми разом відвідали концерт видатного співака Бориса Гмирі, влаштований уперше в Львівській філармонії, захоплювались чудовим виконанням пісенної програми його оксамитовим басом. Про цей випадок М. Кравець згадав у

¹ Їхні виступи із запереченням звинувачень рецензента опубліковані в збірнику документів “Культурне життя в Україні: Західні землі” / відп. ред. О. Луцький; упоряд. Т. Галайчак, О. Луцький. – Львів, 2006. – Т. 3: 1966–1971. – С. 172–186.

статті “Солов’їний спів” у 12-му томі свого зібрання творів (2005), охрестивши мене Феодосієм Михальчуком.

Бувало, М. Кравець, проходячи через кімнату з моїм робочим столом, міг кинути фразу: “Не буде добра, поки Україна не стане незалежною”.

А одного разу в кінці робочого дня М. Кравець несподівано запропонував мені з Г. Ковальчаком відвідати винний магазин. Розпивши пляшку вина, ми з Г. Ковальчаком відчували потребу відпровадити захмелілого Миколу додому, на вул. Гоголя.

Вклавши його спати, самі вирішили посидіти в парку ім. Івана Франка навпроти університету, поки провітрянться голови. Пізно ввечері розійшлись. Наближаючись до свого будинку на вул. Ярослава Мудрого, я несподівано зустрів біля входу засмучену дружину Софію, яка з докором промовила: “Де ж ти досі пропадаєш? Та за тобою приходив Микола Кравець”. Отже, за той час, поки ми сиділи в парку, Микола випався, протверезів і вирішив упевнитись, що я щасливо повернувся додому.

У 1965 р. М. Кравець захистив монографію “Селянство Східної Галичини і Північної Буковини в другій половині XIX ст.” як докторську дисертацію. У 1968 р., коли Інститут суспільних наук ще перебував (до 1969 р.) у складі Львівського університету, він перейшов на посаду завідувача кафедри історії України цього університету (до 1972 р.). Завоював авторитет серед студентів. З вдячності професору студент Михайло Гайковський у 1967–1968 рр. купив у букініста список “Історії Русів” і подарував професору, а той передав його на зберігання Центральному історичному архіву України у Львові. Про цей випадок я згадав у статті “«Історія Русів» в культурному і науковому житті Галичини” (2004).

У 1971 р. мені трапилась нагода спільно з М. Кравцем бути офіційним опонентом під час захисту кандидатської дисертації С. Д. Плахотнюка на тему “Боротьба трудящих Поділля в роки реакції і нового революційного піднесення (1907–1914)” на вченій раді Львівського університету ім. І. Франка. А в 1994 р., виконуючи обов’язки вченого секретаря наукової ради Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича із захисту дисертацій, я запропонував М. Кравця як офіційного опонента кандидатської дисертації працівника очолюваного мною відділу історії України Б. Якимовича на тему “Видавнича діяльність Івана Франка (друга половина 70-х – 80-ті роки XIX ст.”.

У 1979 р. разом із колегою С. Трусевичем ми були рецензентами підготованого за участю М. Кравця збірника документів і матеріалів “Боротьба трудящих Північної Буковини проти соціального і національного гноблення у другій половині XIX – на початку XX ст.”.

У 1964 р. М. Кравець видав поважну наукову працю з історії селянства Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст.

У виданому 1967 р. Інститутом історії Української РСР двотомнику “Історія селянства Української РСР” у першому томі ми з І. Шульгою висвітлили історію західноукраїнського селянства з кінця XVIII до середини XIX ст., а з М. Кравцем у співавторстві з В. Ільком та О. Пастухом – у другій половині XIX ст.

У 2005 р. спільно з М. Кравцем та В. Ільком підготували розділ “Західноукраїнське селянство у XIX – на початку XX ст.” для двотомних нарисів “Історії українського селянства” (2006).

У 1966 р. М. Кравець з Б. Яремчишиним та ін. видав нарис “Львівщина радянська”. У 1967 р. цей текст увійшов до тому “Львівська область” в багатотомній серії

“Історії міст і сіл Української РСР”, де також є мій нарис у співавторстві про с. Підгірці, довідка про інші села Блідщини та про Радехівський район.

М. Кравець ще з кількома співавторами у 1974 р. в “Українському історичному журналі” (№8) вмістив схвальну рецензію на виданий за мою ініціативою та моїм співупорядкуванням збірник документів про селянський рух у Східній Галичині (1772–1849) під назвою “Класова боротьба”, нав’язану начальником Архівного управління при Раді Міністрів УРСР О. Мітюковим.

У 1978 р. доля звела мене з М. Кравцем при виданні Інститутом історії АН УРСР “Історії Української РСР”, для третього тому я підготував розділ про західноукраїнські землі в першій половині XIX ст., а він – про західноукраїнські землі у другій половині XIX ст. та на початку XX ст.

Колективна праця “Історичні передумови возз’єднання українських земель” (1989), видана під мою редакцією, містить у розділі, присвяченому проблемі возз’єднання українських земель в умовах консолідації української нації (друга половина XIX – початок XX ст.), автором якого був С. Трусевич, матеріали статей і монографій М. Кравця з історії селянства і робітництва західноукраїнських земель та історіографічних праць І. Франка.

У довіднику “Наукова діяльність, структура, працівники” Інституту українознавства ім. Івана Крип’якевича НАН України (2001) в розділі “Відділ історії України” я згадав про М. Кравця як випускника аспірантури цього інституту і дослідника історії аграрних відносин та селянського руху в Галичині у XIX ст. В “Енциклопедії історії України” (Т. 5, 2008) є моя стаття про М. Кравця.

Перебуваючи після 2006 р. на пенсії, М. Кравець підготував під псевдонімом “Микола Кравченко” 13-томну серію збірників статей, серед яких чимало спогадів про працю у Львові, наприклад, в тодішньому Інституті суспільних наук АН УРСР, і подарував її бібліотеці Інституту та Національній бібліотеці ім. В. Стефаника. На його прохання місію доставки обох комплектів з Вінниці до Львова виконав його колишній студент, а тепер старший науковий співробітник Інституту О. Луцький.

У першому томі (2003) він згадує про нашого спільного інститутського колегу Григорія Ковальчака під псевдонімом Григир Коваль, розповідає про його несподіване відрядження для читання лекцій про соціалістичні перетворення в західних областях України для політв’язнів у концтаборі в Сибіру.

У статті “Таємний агент” подано розповідь про продажну постать донощика КГБ В. Осечинського, який звів наклеп на авторський колектив монографії “Торжество історичної справедливості”, звинувативши в українському буржуазному націоналізмі.

У статті “Болото” автор згадує академіка І. Крип’якевича, видану під його редакцією колективну монографію “Нариси історії Львова” (1956), свою участь у похованні академіка, а згодом звинувачення в причетності до виховання студентів Львівського університету в націоналістичному дусі та намагання згодом передати ці звинувачення і до Чернівців, де працював в університеті М. Кравець.

У 8-му томі збірника статей вміщена стаття автора “Іван Крип’якевич – учений-гуманіст”, передрукована з додатком із збірника “Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві” (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць, 8 – Львів, 2001, с. 584–588), упорядником і заступником відповідального редактора якого був я.

В 10-му томі збірника статей опубліковано спомини мемуариста про викладачів Львівського університету Ярослава Кіся, який побував разом з Юрієм Сливкою на Закарпатті та у відрядженні до Вінниці, де в педагогічному інституті прочитав курс історії південних і західних слов'ян, та Володимира Бориса під псевдо “Борисюк”. Останній, з його слів, пропрацювавши в університеті понад 25 років, 1975 р. опинився перед небезпекою звільнення з роботи. Врятував ситуацію Інститут суспільних наук АН УРСР, запросивши його до праці у відділ історії України. Мушу додати, що цю роль довелось виконати саме мені як завідувачеві цього відділу і заступникові директора Інституту з наукової роботи. У цій складній ситуації зі мною і завідувачем відділу Ю. Сливкою зустрілися працівники університету: декан С. Макарчук, завідувач кафедри В. Чорній. Повідомивши про навислу над В. Борисом небезпеку, вони запропонували допомогти йому влаштуватись в нашому інституті.

Ми з Ю. Сливкою розуміли, що тодішній директор інституту В. Чугайов – колишній секретар обкому КПУ – у жодному разі його на роботу не прийме, хіба що на прохання керівництва московського Інституту слов'янознавства АН

СРСР, працівники якого, І. Міллер і В. Дяков, співпрацювали з В. Борисом. Ми запропонували, щоб В. Борис дав москвичам такий сигнал. Так і сталося. Прийнятий на прохання керівництва московського інституту, В. Борис зміг працювати в Інституті ще 10 років – до кінця життя. За той час йому вдалося підготувати матеріали для чотирьох томів багатотомної серії збірників наукових інститутів Москви, Варшави і Львова на тему “Польський суспільно-політичний рух і літературне життя середини ХІХ ст.”, серед них тому “Польське суспільство і спроби відновлення збройної боротьби в 1833р.”, в якому опубліковано і мою статтю “Польські конспірації 30-х рр. ХІХ ст. і українське суспільство в Галичині” (1984).

В. Борис помер 3 січня 1985 р. Мені довелось очолити похоронну процесію на Личаківському цвинтарі й виголосити поминальну промову про покійника. А через 10 років – 3 січня 1995 р. – в Інституті влаштовано вечір пам'яті поважного історика, а на мою долю випало виголошення доповіді про вченого-славіста.

У 2001 р. в довіднику “Наукова діяльність, структура, працівники” Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України я опублікував інформацію про науковий доробок В. Бориса, а в збірнику моїх статей “Галичина на перехресті історії. Постаті” – статтю “Володимир Борис – славіст” (2011).

На завершення моїх споминів про М. Кравця хотів би ще згадати й наше не надто активне, але змістовне листування. У 1975 р. він підтримав мою ідею про відзначення 125-річчя революції “Весни народів”.

У 1974 р. привітав мене з призначенням на посаду заступника директора з наукової роботи Інституту суспільних наук АН УРСР і завідувача відділу історії України, вважаючи це заслуженим визнанням. У 1976 р. я запросив М. Кравця до участі в обговоренні підготовленої Інститутом слов'янознавства АН СРСР колективної монографії “Визвольні рухи народів Австрійської імперії”. Він радо погодився. Та йому, очевидно, не вдалось отримати відрядження.

У жовтні 1985 р. в Інституті суспільних наук АН УРСР під моїм керівництвом спільно з Інститутом історії АН УРСР та Інститутом слов'янознавства АН СРСР влаштовано республіканський симпозіум “Революційно-демократичний рух в країнах Східної Європи у другій половині ХІХ ст. та його роль у розвитку інтернаціональних зв'язків”. Відредаговано і підготовано до друку тези доповідей, видані у 1985 р.

Серед них вміщено і мої тези на тему “Поширення ідей революційної демократії та утопічного соціалізму на західноукраїнських землях напередодні і під час революції 1848–1849рр.”, а М. Кравця – “Іван Франко і робітничий рух у Східній Галичині”.

У 1986 р. М. Кравець дав згоду на участь у підготовці збірника статей, присвяченого історії революційно-демократичних рухів у країнах Східної Європи у другій половині XIX ст. Але поки вдалось зібрати авторські тексти, підготувати до друку і надіслати до видавництва “Наукова думка”, зміст його до початку 1990-х років застарів, одержав критичний редакторський висновок і був знятий з видавничого плану.

У 1994 р. М. Кравець в листі до мене привітав колектив Інституту з одержанням права захисту дисертацій, що давно було його мрією.

У 2005 р. М. Кравець на мою пропозицію надіслав оновлену частину вищезгаданого спільного тексту для “Історії українського селянства” (другого видання – 2006 р.).

Цим завершилась наша багаторічна плідна співпраця на ниві національної історичної науки. Наші дружні контакти навіть після його прощання зі Львовом залишилися світлою сторінкою взаємин.